

מתוך ספרו: מועדי יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ד, עמ' 309-322

הרב יהודה זולדן

דין ערים מוקפות חומה- כבוד וזכרון לארץ ישראל

- א. מוקפות חומה מימות יהושע בן נון
- ב. פורים ושיבת ציון
- ג. עיקר הנס לאותן שבארץ ישראל
- ד. שושן או ירושלים?
- ה. ערים מוקפות חומה, וירושלים במרכז
- ו. זכר לארץ ישראל וזכר למקדש

א. מוקפות חומה מימות יהושע בן נון

במשנה במגילה א, א נאמר:

כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר כפרים ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר.

מהי סיבת ההבחנה בין ערים מוקפות חומה, לבין ערים שאינן מוקפות חומה? בתלמוד ירושלמי במגילה א, א נאמר:

כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר. רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים ותלו אותה מימות יהושע בן נון. לפי תשובה זו, הבסיס לשוני בתאריכי קריאת המגילה בין ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון לפרוזות, הוא מפני שחולקים כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותם ימים.¹ הרמב"ם בהלכות מגילה וחנוכה א, ה פסק כירושלמי והציג זאת כך:

שושן הבירה אע"פ שלא היתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון קוראין בחמשה עשר שבה היה הנס שנאמר: "ונוח בחמשה עשר בו" (אסתר ט, יח). ולמה תלו הדבר בימי יהושע? כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותו הזמן, כדי שיהיו קוראין כבני שושן ויחשבו כאילו הן כרכין המוקפין חומה אף על פי שהן עתה חרבין הואיל והיו מוקפין בימי יהושע, ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה.

מדוע יש לחלוק כבוד לארץ ישראל? מדוע יש לדמות דינם של הערים המוקפות חומה בארץ ישראל לשושן? במה מתבטא כבוד זה? מה התוספת בדברי הרמב"ם: "ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה?"

ב. פורים ושיבת ציון

סיפור מגילת אסתר מתרחש בתחילת שיבת ציון. ה' פקד את עמו, והעליה הראשונה בראשות זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק הכהן הגדול הגיעה לירושלים, ובה קרוב לחמישים אלף עולים (עזרא ב, סד). הרוב נשארו בבבל. העולים בנו מזבח בירושלים (עזרא א, א – ג, ז). אך משהחלו לבנות את בית המקדש, הגויים יושבי הארץ מנעו זאת מהם. הם כתבו כתב שיטנה למלכות פרס, ותוצאותיו הם שבנין

¹ בסוגיה במקבילה בבבלי מגילה ב ע"ב, לא נזכר שהבסיס להבחנה בין מוקפים לפרזים הוא הרצון לחלוק כבוד לארץ ישראל. הגמ' שם שואלת מה המקור להבחנה בין מוקפים לפרזים, אך לא מה הטעם לכך. אנו לא נעסוק בסוגית הבבלי, אלא בדברי הירושלמי בלבד. נעיר עוד, שבירושלמי מופיע בהקשרים אחרים ביטוי דומה: "חלקו כבוד לירושלים" - למעמדות שהיו מבין תושבי ירושלים (ירושלמי פסחים ד, א; תענית ד, ב), למנין שנות מלכותו של דוד בירושלים (ירושלמי ראש השנה א, א). לעומת זאת בתלמוד בבלי, לא נזכרו נושאים בהם נאמר שחלקו כבוד למקומות כמו לארץ ישראל ולירושלים, אם כי נזכרים ענינים רבים בהם נאמר שחלקו כבוד לאישים-לזקנים, לחכמים, לנשיאים, לדיינים, למלכים, לכהנים, ללויים, לבכורים, לנשים ולבריות בכללם.

בית המקדש נפסק למשך 18 שנה (עזרא ג, ח – ד, כד). באותם שמונה עשרה שנים כלולים שלוש עשרה שנות אחשורוש, ואכן בתחילת ימיו פסקה בנית המקדש באופן רשמי. זאת בעקבות כתב שטנה שנשלח ע"י הגויים יושבי הארץ לאחשורוש. "ובמלכות אחשורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים" (עזרא ד, ו - כג). זהו כתב שטנה שקשור רק ליושבי יהודה וירושלים ולא לכל היושבים במאה עשרים ושבע מדינות אחשורוש, והוא נכתב בתחילת ימי אחשורוש. תוכנו הוא נגד הבניה של הבית, ומכאן ואילך יש הקפאה לבנין הבית.

בחז"ל ישנן דרשות רבות הקושרות את השתלשלות הענינים במגילת אסתר, במאבק על חידוש הרשיון להמשך בנין המקדש. בילקוט שמעוני אסתר רמז תתרמה נאמר:

אמר רבי אחשורוש אחיו של ראש וכן גילו של ראש, אחיו של נבוכדנאצר הרשע שהחריב בית המקדש והוא בקש להחריב דכתיב ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה, ...ובא הבית וסמך ידו אל הקיר באו לבנות בית המקדש ועמד עליהם המן הרשע הוא [ובנו] שמשי הסופר (=שמשי בנו של המן) ומשם ירד פרוזבוטי מרדכי שיבנה בית המקדש, אמרי ישראל מרדכי הוא משבטו של בנימין שנאמר ובין כתפיו שכן, לפיכך ירד פרוזבוטי כנגדן, מרדכי ירד בשביל שיבנה בית המקדש בימיו, והמן ירד בשביל שיבטל בנין בית המקדש בימיו שכך כתיב: "ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה" (עזרא ד, ו). לפיכך צווחו ווי ויהי בימי אחשורוש.

מרדכי והמן נשלחים כשליחים לדון בשאלת בנין המקדש. מרדכי מתוך מגמה שיבנה והמן על מנת לבטל. רש"י (אסתר ט, י) כותב שעשרת בניו הם אילו שכתבו את כתב השטנה, "ומה היא השטנה לבטל העולים מן הגולה בימי כורש שהתחילו לבנות את הבית והלשינו עליהם הכותים והחדילום וכשמת כורש ומלך אחשורוש והתנשא המן דאג שלא יעסקו אותן שבירושלים בבנין ושלחו בשם אחשורוש לשרי עבר הנהר לבטלן".

במשתה משתמש אחשורוש בכלי המקדש, מתוך חשבון מוטעה שה' לא פקד את עם ישראל (מגילה יא ע"ב), והוא אף לובש במשתה את בגדי הכהן הגדול (מגילה יב ע"א). המשתה עצמו הוא חגיגה למלאות שלוש שנים לביטול מלאכת המשכן. כך נאמר במדרש אסתר רבה (וילנא) פרשה א ד"ה טו:

בשנת שלוש למלכו עשה משתה, ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אמר בשנת שלש למלאכת הכסא, כיון שגמר מלאכת הכסא, עשה משתה לכל שריו ועבדיו, ור' נחמיה אמר בשנת שלש לביטול מלאכת בית המקדש, כיון שגמר לביטול מלאכת בית המקדש שלש שנים, עשה משתה לכל שריו ועבדיו.

על משתה זה נאמר באסתר רבה (וילנא) פרשה א ד"ה י:

בימים ההם, זה הוא אחד מן המקומות שהיו מלאכי השרת מדדין פיתקין לפני הקב"ה שהיו אומרים לפניו רבש"ע בית המקדש חרב ורשע זה יושב ועושה מרזיחין?

עונשה של ושת' נגזר מיחסה לבנין המקדש. כך נאמר במדרש אסתר רבה (וילנא) פרשה ה ד"ה ב: זכר את ושת', גזירה זאת שגזר עליה שתכנס לפניו ערומה ולא נכנס וקצף עליה והרגה, ...ולמה עלתה לה כך לפי שלא היתה מנחת לאחשורוש ליתן רשות לבנות בית המקדש, ואומרת לו מה שהחריבו אבותי אתה מבקש לבנות ויאמרו נערי המלך משרתיו וגו'.

חידוש הרשיון לבנין בית המקדש העסיק את הכל באותם שנים, ואף במצבים מסובכים נזכר הענין. גם שמבקש אחשורוש לדון את ושת', נזכר הדבר. כך בגמ' במגילה יב ע"ב:

ויאמר המלך לחכמים, מאן חכמים - רבנן, ידעי העתים - שיודעין לעבר שנים ולקבוע חדשים. אמר להו: דיינוה לי! - אמרו: היכי נעבד? נימא ליה: קטלה - למחר פסיק ליה חמרית ובעי לה

מינן. נימא ליה: שבקה - קא מזלזלה במלכותא. אמרו לו: מיום שחרב בית המקדש וגלינו מארצנו ניטלה עצה ממנו, ואין אנו יודעין לדון דיני נפשות.

שיאו של התהליך הוא לאחר שתים עשרה שנה, בהוצאת כתבים להשמיד ולהרוג את כל היהודים שבמלכות אחשורוש. המלך נתון ללחצים מצד המן ומצד מרדכי במשך כל אותם שנים, ולכן הוא חושב על פתרון הסכסוך באופן הבא. כך בילקוט שמעוני אסתר רמז תתרנג:

אחר הדברים האלה גדל, הרהורי דברים היו שם, ומי הרהר? רבי יהודה אמר אחשורוש הרהר, אמר מרדכי מבקש לבנות בית המקדש, לבנות אי אפשר, ולהחזירו אי אפשר אלא הריני מגרה בו את המן ויהא זה בונה וזה סותר.

עד שהוא יחליט אם לאשר את הבניה או לא, הוא מחליט לחסל את כל היהודים יושבי ממלכתו ובכך לחסל את הענין. כתב השטנה שיצא בזמנו נגד יושבי יהודה וירושלים, הפך במשך השנים למכתב נגד כל היהודים.

גם במשתה אסתר, אומר לה המלך שהיא יכולה לבקש הכל, חוץ מדבר אחד. כך נאמר בגמ' במגילה טו ע"ב:

ויאמר לה המלך לאסתר המלכה מה בקשתך עד חצי המלכות ותעש, חצי המלכות ולא כל המלכות, ולא דבר שחוצץ למלכות, ומאי ניהו - בנין בית המקדש.

בשלב זה הוא איננו יודע עדין מי היא, ואת הקשר שלה למקדש, אך בקשתו היא שנושא הרגיש הזה, שהיא לא תתערב, ושלא תבקש לטובת צד כלשהו.

גם כשמרדכי בטוח שהמן בא להרגו, הוא מזכיר לו את בנין המקדש. כך נאמר במדרש אסתר רבה (וילנא) פרשה י ד"ה ד:

מהר קח את הלבוש ואת הסוס ויקח המן את הלבוש ואת הסוס, הלך לו אצל מרדכי כיון שהגידו למרדכי שהוא בא נתיירא עד מאד והיה יושב ותלמידיו לפניו, אמר להם לתלמידיו בני רוצו והבדלו מכאן שלא תכוו בגחלתי שהרי המן הרשע בא להרגני אמרו אם תמות נמות עמך, אמר להם א"כ נעמוד בתפלה ונפטר מתוך התפלה וחסלון צלותהון יתבון ועסקין בהלכות מצות העומר שהרי אותו היום ט"ז בניסן היה ובאותו היום היו מקריבין עומר בזמן שבית המקדש קיים, אתא המן לגביהון אמר לון במה אתון עסקין אמרו לו במצות העומר, הה"ד (ויקרא ב') ואם תקריב מנחת בכורים לה' וגו', תמן אמרי הלכות קמיצה אחוה ליה ודבר אחד שהיו קומצין מן העומר, אמר לון והדין עומרא מהו דדהב או דכסף, אמרי ליה לא דדהב ולא דכסף ולא דחטיין אלא דשעורין.

הרקע אם כן לסיפור מגילת אסתר הוא חידוש הרשיון לבנין הבית. מכאן שהקשר בין הנס שהיה בשושן לבין ארץ ישראל הוא עמוק. הנס בשושן סלל את הדרך להמשך בנין המקדש והמשך בנינה של ארץ ישראל. הנס היה אמנם שם בשושן, אבל תוצאותיו והשלכותיו של הנס הם בנעשה בירושלים ובארץ ישראל. ניתן לפרש את דברי הרמב"ם באומרו: "שיהיה זיכרון לארץ ישראל בנס זה". לא זיכרון חיצוני הוא זה, אלא מהותי ובלתי נפרד ממה שהיה בשושן. עיקרו של הנס היה בשושן, אך השפעותיו והשלכותיו העיקריות הם לבנינה של ארץ ישראל והמקדש בירושלים.

ג. עיקר הנס לאותן שבארץ ישראל

כאמור לעיל בזמן סיפור מגילת אסתר רוב עם ישראל היה בגלות והמיעוט ישב בארץ. הרמב"ן בחידושיו למגילה ב ע"א, דן אף הוא בתקנה לקרוא את המגילה בעיר מוקפת חומה בט"ו באדר, וכותב

שסכנתם של יהודים שישבו בערי הפרזות ללא חומה היתה גדולה יותר מהיושבים בערים מוקפות, ולכן הקדימו את יום הפורים שלהם ל"ד באדר. וביחס למוקפין תקנו שגם יצינו את הנס, למרות שהם לא היו בסכנת הכחדה. לפיכך כותב הרמב"ן:

והיה ראוי לפי זה שהפרזים בימי אחשורוש יהיו קודמין למוקפין שבימיו, אלא לפי שעיקר הנס לאותן שבארץ ישראל, והיא היתה חרבה, שעדין לא בנו בה כלום משעת עלייתן, לא ראוי שתהיה ירושלים עיר הקודש וכל ערי הקודש וכל ערי יהודה הבצורות נידונות כערי הפרזים, והחזירו הענין לימי יהושע, וחלקו בין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון לשאינן מוקפין חומה. זהו שאמרו בירושלמי מגילה א, א: ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי חלקו לבוד לארץ ישראל, כי היתה חרבה באותן ימים ותלו אותן בימי יהושע בן נון.

דברי הרמב"ן שעיקר הנס היה לאותן שבארץ ישראל, מבוססים על דבריו לפני כן, שם כתב: בזמנו של נס זה כבר נפקדו ישראל ועלו לארץ ברשיון כורש ונתישבו בעריהם. ואף על פי שאמר המן: ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים, מכל מקום אנשי כנסת הגדולה עם רוב **ישראל בארץ היו**, ושוב לא עלו מהם אלא מעטים עם עזרא.

על דברי הרמב"ן הללו מקשה הר"ן (ב ע"א מדפי הר"ף):

שהעולים ראשונה לא היו אלא ארבע ריבוא אלפיים שלוש מאות ושישים (עזרא ב, סד), ואפשר גם כן שלאחר שציוה כורש לבטל הבנין, חזרו מהן לח"ל ונתישבו בכל המדינות, ואילו היו ישראל רובם ועיקרם בארץ לא היה המן אומר, ישנו עם אחד מפוזר ומפורד. לפיכך נראה שרוב ישראל היו בחוצה לארץ מפוזרין מהודו ועד כוש.²

קושית הר"ן על הרמב"ן גדולה עוד יותר, מאחר שהרמב"ן עצמו בחידושו למגילה יא ע"ב מזכיר את מניין העולים ואת מספרם ביחס לנשואים בבבל, אלא ששם הוא כותב:

כבר עלו ברשיון כורש כל הקהל כאחד ארבע ריבוא ונתישבו בערי יהודה, ושוב לא עלו בבנין הבית אלא מועטים עם עזרא במצוות דריוש הפרסי בנו של אחשורוש ואסתר... **אבל נשאו גדוליהם ורובן בבבל.**

הסתירות הפנימיות בדברי הרמב"ן הן, שמחד כתב שאנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל היו בארץ, ומאידך כתב את המספר של היהודים העולים בעקבות הצהרת כורש ואחר כך עם עזרא, וציין "שנשאו גדוליהם ורובם בבבל".

אך נראה שנוכל לישב את הקשיים שבדברי הרמב"ן, לכשנדקדק היטב בדבריו. בעליה הראשונה לארץ ישראל, בראשות זרובבל (עזרא ב, ב), עלו רוב העולים שהגיעו ארצה בימי הבית השני. היא העליה הגדולה ביותר. בעליה השניה לארץ ישראל, בראשות עזרא, עלה מספר נמוך יותר, ולפי מנין הפסוקים (עזרא ח) מדובר על אלף ארבע מאות שבעים וששה עולים, או כדברי הרמב"ן עצמו בספר הגאולה (הוצאת מוסד הרב קוק) עמ' רעד: 'כאלף וחמש מאות איש'.

כשהרמב"ן כותב: "שאנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל בארץ היו", כונתו היא יחסית לעולים לארץ, ועל כן המשיך וכתב: "ושוב לא עלו מהם אלא מעטים עם עזרא". דהינו מספר העולים בעליה השניה נמוך יחסית למספר העולים בעליה הראשונה. אכן במה שקשור לרובו של עם ישראל, רובם עם

² הרב שמעון בן צמח, בשו"ת התשב"ץ ג סי' רצז מצטט את דברי הרמב"ן הללו אחרת: "ודאי הענין הוא שהרי ישראל היו בעריהם בארץ ישראל". הוא איננו כותב בשם הרמב"ן שרוב עם ישראל היה בארץ. המילה רוב לא נזכרת שם. כך גם בהמשך התשובה כתב: "אפי' יהי' הדבר כדברי הרמב"ן ז"ל שרוב ישראל היו חוצה לארץ מ"מ זכר הנס נעש' בשביל אותם שהיו בארץ ישראל מפני ששם היו הסנהדרין או מפני מעלת א"י שלא חרבו הערים שהיו בהן ישראל ולכבודה נעש' זכר הנס שבחוצ' לארץ אין חלוק בין פרזים למוקפים שכלם היו בין האויבים ואין החומ' מעלה ולא מורדת להם אלא עיקר הזכר מפני א"י היה".

גדוליהם, דהיינו כהנים, לוויים, ואולי גם מנהיגים אחרים, אך לא אנשי כנסת הגדולה, נשארו בבבל. אמנם חלק מהכהנים והלוויים עלה עם זרובבל, (עזרא ב, סא- ע), וחלק אחר עולה אחר כך: 'ויעלו מבני ישראל ומן הכהנים הלוויים והמשוררים והשוערים' (עזרא ז, ז) וגם זאת לאחר מאמצים מצד עזרא לשכנע לוויים לעלות ארצה (עזרא ח, טו- יט).

מכאן שגם הרמב"ן מודע לכך שבסך הכול, רוב עם ישראל בתחילת בית שני היה בבבל, למעט אותם 42,360 שעלו עם זרובבל, ושאליהם הצטרפה העליה הקטנה אחר כך בראשות עזרא. (בספר הגאולה עמ' רעא- רעג דן הרמב"ן בשאלה מאילו שבטים עלו ארצה). אף על פי כן, למרות המספר הקטן יחסית, מגדיר הרמב"ן ואומר: "שהיה עיקר הנס לאותן שבארץ ישראל".

ובמקום אחר בחידושיו למגילה ב ע"א כותב הרמב"ן שוב:

כיון שעיקר הנס היה בארץ ישראל, תקנו בכל העולם שיעשו כדרך שהם עושים.

כאמור, הנס עצמו היה בשושן, אבל ההשלכות העיקריות של הנס היו ליושבי ארץ ישראל. חג פורים מבוסס על הציר של ארץ ישראל. עיקר הנס ליושבי ארץ ישראל כדברי הרמב"ן. פורים נקבע כחג של כלל ישראל ולדורות, ולא רק לאותם מאה עשרים ושבע מדינות עליהם נגזרה גזירת אחשורוש והמן, מפני שאחת מבין מאה העשרים ושבע מדינות שמהודו ועד כוש היא ארץ ישראל, וימים טובים לכלל ישראל נקבעים על נסים שקורים ליושבי הארץ. (רבנו יונה ברכות, דף ח ע"א מדפי הר"ף).

ההצלה מגזרות המן סללה את הדרך לחידוש הרשיון לבנין בית המקדש, בשושן היה הנס, אבל עיקר הנס והשלכותיו היותר גדולות הוא לארץ ישראל.

ד. שושן או ירושלים?

המאבק עם המן ואחשורוש לא היה רק אם לאפשר להמשיך את בניית המקדש בירושלים אלא הסתתרה כאן מחשבה שאולי שושן הבירה תחליף את ירושלים הבירה כמרכז העולם. שושן הבירה היא מקום המלך.³ עיר נוספת במקרא שנקראת אף היא בירה, זו ירושלים.⁴ אין במקרא שום עיר נוספת שנקראת בירה. שתי ערים יחידות במקרא ובתקופת שבי ציון, שנלוו להם התואר 'בירה', אילו הם: שושן וירושלים. רבינו בחיי בכד הקמח ערך פורים עמ' של כותב:

בכל מקום שתמצא במגילה זו 'בשושן הבירה', הכונה על ארמון המלך ששם כסא מלכותו שהיה שמו שושן, כי לשון הבירה הוא ארמון, והארמון הזה ששמו 'שושן' היה בתוך עילם המדינה וכן כתוב בספר דניאל ח, ב: 'ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה'. וכשתמצא במגילה זו שושן סתם, או העיר שושן, הכונה על שם מדינה ששמה שושן שהיתה קרובה לעילם.

זוהי גם נקודת המאבק. מהי בירת העולם, ירושלים או שושן?

כמה ביטויים לכך שהאחשורוש בארמונו שבשושן הבירה, מתימר להחליף את מקומו של מקדש ה' שבירושלים, מפסוקי המקרא ומדרשות חז"ל.

א. 'בהראותו את כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו' (אסתר א, ד), דרשו חז"ל במגילה יא, ב שלבש את בגדי הכהן הגדול. בגדי הכהן הגדול הם לא ללבוש ולכסות את הגוף אלא הם 'לכבוד ולתפארת' (שמות כח, ב). הרמב"ן שם מקביל בין בגדי מלך לבגדי כהן גדול: 'שיהיה נכבד ומפואר במלבושים נכבדים ומפוארים, כי אלה הבגדים לבושי מלכות הן, בדמותן ילבושו המלכים בזמן התורה'. בנוסף לבגדי הכהן הגדול 'וכלים מכלים שונים' אילו הם כלי בית המקדש. הכהן הגדול הוא האישיות הבכירה ביותר בבית המקדש, ואחשורוש מציג את עצמו ככהן הגדול בארמונו שלו שבשושן, כשהכהנים המשרתים

³ עשר פעמים מופיע הביטוי 'שושן הבירה' במגילת אסתר, וכן בדניאל ח, ב ובנחמיה א, א.

⁴ בנחמיה ב, ח ושם ז, ב וכן בדברי הימים א, כט, יט.

שם, והנהגים מהמאכלים, הם עבדיו ושרי המדינות שלפניו.

ב. 'ימים רבים שמונים ומאת יום' (אסתר א, ד). המשתה לשריו ועבדיו מתקיים במשך חצי שנה. הרד"ל בפירושו לפרקי דר' אליעזר פרק מט, כותב שמאחר והמשתה היה בחוץ, בגינת הבית, סביר להניח שהמשתה היה בימות הקיץ. לפיו החל המשתה בראש חודש ניסן, וחישוב של 180 יום מביא אותנו אל ג' תשרי. או אז עושים משתה נוסף בן שבעה ימים לתושבי שושן הבירה בלבד. משתה מיוחד, בימים בהם היו מפרישים כהן גדול מביתו במשך שבעת ימים ולא מונעים ממנו מאכל ומשתה (יומא יח, א), וכל זה לקראת שיאו של המשתה ביום השביעי, שהוא י' בתשרי ביום כיפור. 'להביא את ושתי המלכה לפני המלך בכתר מלכות' (אסתר א, יא). כניסה פנימה לפני ולפנים בארמון המלך שבשושן. 'להראות העמים והשרים את יופיה' (שם) - 'מה נהדר היה מראה כהן... כזר הנתון על מצח מלך'.⁵

ג. 'יבקשו למלך נערות בתולות טובות מראה' (אסתר ב, ב). גם כהן גדול חייב להיות עם אשה, שהרי הוא מכפר בעדו 'ובעד ביתו' וביתו זו אשתו, ולדעת ר' יהודה ואף אשה אחרת היו מתקנים לו שמא תמות אשתו (יומא ב, א). כהן גדול נושא רק בתולה. 'והוא אשה בבתוליה יקח. אלמנה וגרושה חללה וזונה את אלה לא יקח, כי אם בתולה מעמיו יקח אשה' (ויקרא כא, יג-יד). כך נוהג גם אחשורוש. מחפש נערה ודוקא בתולה, תחת ושתי.

ד. 'ובהגיע תור נערה ונערה לבוא אל המלך אחשורוש מקץ היות לה כדת הנשים שנים עשר חודש...ובזה הנערה באה אל המלך' (אסתר ב, יב-יג). הכנות במשך שנה לשם אותה כניסה מיוחדת לפני ולפנים אל המלך, כמו אותה כניסה מיוחדת ויחידה ביום הכיפורים, לאחר שנה מהפעם הקודמת. יום כיפור הוא בעשור לחודש השביעי. וכניסתה של אסתר לאחר הכנה במשך שנה היא בתאריך הפוך בשנים ובחדשים - בחדש העשירי בשנת שבע למלכות אחשורוש. (אסתר ב, טז).

ה. 'כורעים ומשתחווים להמן כי כן צוה לו המלך' (אסתר ג, ב), כאותן כריעות והשתחוויות ביום כיפור. ו. 'הפיל פור הוא הגורל לפני המן' (אסתר ג, ז). כאותן גורלות על השעירים ביום כיפור. אלא ששם הגורל הוא לפני המן, וביום כיפור הוא לפני ה'. 'ולקח את שני השעירים והעמיד אותם לפני ה' (ויקרא טז, ז). לאחר הפלת הגורל יושבים אחשורוש והמן לשתות ואילו מרדכי והיהודים עושים צום בכי ומספד ולבישת שק ואפר (אסתר ד, ג), כראוי ליום בו עושים גורלות, מי לה' ומי לעזאזל.

ז. 'כל איש ואשה אשר יבוא אל המלך אל החצר הפנימית אשר לא יקרא אחת דתו להמית' (אסתר ד, יא). אחשורוש קובע נורמות כמו במקדש. לא באים בכל עת אל הקודש, ומי שבא בלי רשות כולל המלכה, אחת דתו. רק משנתנה רשות, מותר להכנס לפני ולפנים, אל 'בית המלך הפנימית' (אסתר ה, א). כך הם דברי התיקוני זהר כא, המשמשים מקור לראית פורים ככיפורים:

ותלבש אסתר מלכות ובהון עאלת לפני ולפנים הדא הוא דכתיב ותעמוד בחצר בית המלך הפנימית, ובהון נשאה חן בעיניו ורזא דמלה וראיתיה לזכור ברית עולם ומיד ה' סלחה ה' הקשיבה ועשה אל תאחר. פורים אתקריאת על שם יום הכיפורים דעתידין להתענג ביה ולשינויא ליה מענוי לעונג.

ח. 'ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות...שמחה וששון ליהודים משתה ויום טוב' (אסתר ח, טו-טז). גם מרדכי זכה לבסוף לעמוד לפני המלך, ומשיצא משם, נהג ככהן הגדול ויום טוב היה עושה לאוהביו בשעה שיצא בשלום מן הקדש. (יומא ע, א).⁶

⁵ תיאור מדויק של חישובי הזמנים הללו בספרו של אליעזר שולמן 'הגדת אסתר - גלות בבל ושיבת ציון' עמ' 98.
⁶ על כך שהמגילה ניצבת כתמונת ראי ליום הכיפורים, העירו בקצרה גם בספר 'הדסה היא אסתר' (הוצאת תבונות, מכללת הרצוג שליד ישיבת הר עציון) הרב יונתן גרוסמן בעמ' 86, והרב יואל בן נון בעמ' 53, המציין גם שמלכי פרס נהגו לכנות עצמם בתואר 'מלך המלכים' על פי האמור בכתבי הרודוטוס.

סיכום העניין במהר"ל באור חדש עמ' פח:

וכמו שהיה למשכן שהוא דירתו יתברך, אדנים ועמודים וקלעים, כך עשה אחשורוש, והכל שיהיה מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע (ברכות נח ע"א) ותמצא כי עשה הכל בענין המשכן ששם השכינה. וזה כי עשה חצר וגם גינה וגם ביתן, כמו שהיה משכן חצר אוהל מועד וקודש קדשים, וכמו שהיה שם אדנים ועמודים ופרוסים עליהם קלעים כך היה הוא תולה קלעים על גלילי כסף עומדים על עמודי שש, הם כמו האדנים לעמודים.

כך הוסיף גם המהר"ל שם בעמ' צד:

אמר למהומן בזתא חרבונא (אסתר א, י). הנה תמצא כי כל כונת אחשורוש שיהיה מלכותא דארעא כמלכותא דרקיעא ולכן היה לו שבעה משרתים כמו מלמעלה.

ה. ערים מוקפות חומה, וירושלים במרכז

לאחר כל מה שהתרחש בשושן והנסיון להעמיד אותה כבירת העולם, המטרה היא להחזיר ולהעמיד את ירושלים וארץ ישראל למרכז העולם. איך עושים זאת?

ניתן להעמיד מקום כמרכז כשיש סביבו היקף. כך היה במדבר. היה מחנה ישראל שכלל ארבע מחנות. מחנה לוי שחנו סביב למשכן. ומחנה שכינה, מפתח חצר אוהל מועד ולפנים. כך היה גם במקדש בירושלים. מפתח ירושלים עד הר הבית כמחנה ישראל, ומפתח הר הבית עד פתח העזרה שהוא שער נקנור כמחנה לוי, ומפתח העזרה לפנים מחנה שכינה. (על פי הרמב"ם בהל' בית הבחירה ז, יא).

בארץ ישראל היה מעגל היקפי רחב יותר. לא רק בירושלים שסמוכה למקדש, כמו במשכן במדבר, אלא עשר קדושות הם זו למעלה מזו. (משנה כלים א,א, ורמב"ם שם ה"ג). מעגל הקדושה הרחוק, החיצוני ביותר, העשירי, אילו הם עירות מוקפות חומה, כשירושלים עצמה היתה אף היא עיר מוקפת חומה, אך מקודשת יותר מהעירות האחרות המוקפות חומה, כשהמקום המקודש ביותר הוא בית קודש הקדשים ומעלתו הוא בכך שאין נכנס לשם אלא כהן גדול ביום כיפור (על פי הרמב"ם שם יג-כב). הרחבת מעגלי הקדושה המיוחדים של ארץ ישראל בערים מוקפות חומה התחדש לראשונה בשעה שכבש יהושע את הארץ 'ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה' (ערכין לב ע"ב; רמב"ם הל' שמיטה ויובל יב, טו). אמנם, עברו מאות שנים עד אשר נחשפה קדושתה של ירושלים ונבנה בה המקדש ע"י שלמה, אך היה זה הכנה ותשתית, מהמעגל החיצוני כלפי פנים עד בנין בית ראשון.

ו. זכר לארץ ישראל וזכר למקדש

כאמור לעיל, הרמב"ם מצטט את דברי הירושלמי, שקבעו לקרוא בט"ו באדר בערים מוקפות חומה, "כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל", אך הרמב"ם מוסיף משפט נוסף כדי ש"יהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה". מה היחס בין הכבוד לארץ לבין הזכרון למה שהיה בה?

הרב יוסף קארו, בבית יוסף אורח חיים סימן תרפח מסביר זאת על בסיס דברי הרמב"ם הללו:

היינו טעמא כיון דמצוה זו הוקבעה בזמן חורבנה של ארץ ישראל ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל בנס זה, וכדאמרינן בפרק בתרא דראש השנה (ל). דאית לן למיעבד זכר למקדש, ולפיכך תיקנו שמוקפין חומה מימות יהושע יקראו בט"ו ושאר העיירות יקראו בי"ד ואילו לא היו מחלקין ביניהם לא היה לארץ ישראל זכר בנס זה. ויש קצת סעד לזה בדברי הרמב"ם הל' מגילה א, ד - ה. ...

הכבוד שנחלק לארץ ישראל הוא בכך שנזכור שבאותה עת ארץ ישראל היתה בחורבנה, ולכן תקנו לעשות זכר לארץ, כשם שתקנו תקנות זכר למקדש.⁷

מה משמעות ההקבלה שהקביל הרב יוסף קארו, בין הנהגות זכר למקדש, לבין תקנת קריאת מגילה בט"ו באדר שיש בה לזכרון ארץ ישראל?

בערים מוקפות חומה בארץ ישראל ישנם דינים מיוחדים שבטלו עם גלות עם ישראל מהארץ וחורבן הבית הראשון. כך נאמר במשנה בכלים א, ו – ז:

עשר קדושות הן ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות ומה היא קדושתה שמביאים ממנה העומר והבכורים ושתי הלחם מה שאין מביאים כן מכל הארצות.

עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה שמשלחים מתוכן את המצורעים ומסבבין לתוכן מת עד שירצו יצא אין מחזירין אותו.⁸

דיני שילוח מצורע, ואי החזרת מת לתוכו בטלו מערים מוקפות חומה, וכדברי התוספתא ערכין ה, טז: "כיון שגלו ישראל לבבל בטלה מהן מצות ערי חומה". תקנת קריאת מגילה ביום ט"ו באדר, מזכירה שיש לערים אלה מעמד שונה בין ערי ישראל.

יתכן והתקנה לקרוא מגילה בט"ו באדר בערים מוקפות חומה, ביום אחר משאר ערי ישראל הפרושים, נתקנה עוד לפני שהחזירו לערים הללו את מעמדם הקודם. סיפור מגילת אסתר מתרחש בין הצהרת כורש, לבין עליית עזרא. העולים הראשונים לארץ, מתחילים לבנות את המקדש, אך הגוים יושבי הארץ מפריעים להם, כותבים כתב שטנה לאחשוורוש על יושבי יהודה וירושלים (עזרא ד, ו – כג), וגורמים להפסקת הבניה עד השנה השניה לדריוש (שם כד). במשך ארבע שנים, עד השנה הששית לדריוש, נבנה בית שני (עזרא ו, טו). עזרא עולה לארץ אחר כך בשנת שבע לארתחשסתא המלך (עזרא ז, ז – ח). רש"י ואבן עזרא (עזרא ז, א), מפרשים שארתחשסתא זה דריוש. מכאן שעוברים שבע שנים מאז התרחשות נס פורים עד עליית עזרא. יתכן שהתקנה לקרוא מגילה בערים מוקפות חומה נתקנה באותם שנים, ובכך מחיה תקנה זו מחדש את מעמדם של הערים המוקפות חומה.

כשעזרא עולה אחר כך הוא מחזיר לערים הללו את מעמדם הקודם. יתכן והדבר נרמז כך נאמר בתוספתא ערכין ה, טז:

כיון שגלו ישראל לבבל בטלה מהן מצות ערי חומה וכשעלו מן הגולה, מצא אלו שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון וקדשום ולא אלו בלבד אלא כל שתביא לך במסורת שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון כל המצוה הזאת נוהגת בה ושקדשום מכאן ואילך כל המצוה הזאת נוהגת בה.⁹

הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל יב, טו, הדגיש שרק בימי עזרא חזרו הערים הללו למעמדם הקודם: וכיון שגלו בחרבן ראשון בטלה קדושת ערי חומה שהיו בימי יהושע, כיון שעלה עזרא¹⁰ בביאה השניה נתקדשו כל הערים המוקפות חומה באותו העת.¹¹

⁷ הט"ז בשו"ע א"ח סימן תרפ"ח ס"ק א חלק על פרשנות זו של הבית יוסף. גם החיד"א בברכי יוסף שם כתב: "והרואה יראה דלשון הרמב"ם דחוק לשיטתו".

⁸ ראה רמב"ם הלכות בית הבחירה ז, יג.
⁹ ראה עוד בברייתא בסדר עולם פרק ל. הברייתא מובאת בגמ' בערכין לב ע"ב; רמב"ם הלכות שמיטה ויובל יב, טו.

¹⁰ בספרי: מלכות יהודה וישראל עמ' 389, הראנו שכשהרמב"ם עוסק באירועים או הלכות הקשורים לכל תקופת בית שני גם לאחר ימות עזרא, הוא כותב "בית שני", ואילו כשהוא מתייחס לעזרא האיש או לתקופתו הוא מזכיר את שמו של עזרא.

¹¹ מפרשי הרמב"ם מסבירים שבבית שני נתקדשו ערים אלה רק מדרבנן, ורק לענין דין שילוח מחנות של מצורע, מאחר שקידוש ערי חומה תלוי ביובל, והוא לא נהג בבית שני (רמב"ם הל' שמיטה ויובל י, ט). ראה בדברי הרב

מה ההדגשה בתוספתא "מצא אלו"? סביר שמצאו דברים רבים בארץ. יתכן שהכונה היא למעמד של ערי חומה שהתחדש, ע"י תקנת קריאת המגילה בט"ו באדר בשונה מכל ערי ישראל הפרוזות.

גם אם נפרש שתקנת קריאה מגילה בערים מוקפות חומה היתה במקביל לחידוש המצוות האחרות הנוהגים בה, אזי כוחה של תקנה קריאת מגילה הוא לימים ששוב יבטלו דיני ערי חומה עם חורבן בית שני. גם אז, ממשיכים לקרוא מגילה בעיר מוקפת חומה בט"ו באדר, וזאת על מנת לעורר ולשמר את חשיבותם ומעמדם של הערים הללו. כך כתב הראי"ה קוק, במצות ראייה, סימן תרפח אות א:

וזהו לחלוק כבוד לארץ ישראל שבירושלמי, דבאמת בחו"ל אין חילוק כלל בשום דין בין מוקפים לשאינם מוקפים, אלא מפני שבארץ ישראל יש הבדל, וראוי לקבוע שורש חילוק דינים באותה המידה שבארץ ישראל ימצא זה החילוק על פי התורה, באשר סוף עם ה' להיות קבועים בארץ ישראל כהבטחת הש"ת הנאמנה ונטעיתם מעל אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם (עמוס ו, טו).

ההסתכלות היא על העתיד, לעת בו ישוב עם ישראל לביתו לארצו, ואז נשוב ונקיים את המצוות כראוי, ובשלמות¹², וכדברי הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל יב, טז:

וכן לעתיד לבוא בביאה שלישית בעת שיכנסו לארץ יתחילו למנות שמיטין ויובלות ויקדשו בתי ערי חומה, ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות שנאמר: "והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה" (דברים ל, ה). מקיש ירושתך לירשת אבותיך, מה ירושת אבותיך אתה נוהג [בה] בחידוש כל הדברים האלו, אף ירושתך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו.

תקנת קריאת המגילה בט"ו באדר גם לאחר חורבן בית שני מעוררת את זכרה של ארץ ישראל מתוך צפיה וידיעה שלערים אלו יש מעמד מיוחד, ולכשישוב כל עם ישראל לארץ, ישובו למקומם גם דינים אלו. בדברי הרב יוסף קארו (שהובאו לעיל), מודגש הצורך לעשות דבר על מנת לזכור בפועל את ארץ ישראל:

כיון דמצוה זו הוקבעה בזמן חורבנה של ארץ ישראל ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל בנס זה, וכדאמרינן בפרק בתרא דראש השנה (ל). דאית לן למיעבד זכר למקדש, ולפיכך תיקנו שמוקפין חומה מימות יהושע יקראו בט"ו ושאר העיירות יקראו ב"ד ואילו לא היו מחלקין ביניהם לא היה לארץ ישראל זכר בנס זה.

לכבוד שחלקו לארץ ישראל, יש ביטוי מעשי והוא לזכור בפועל את ארץ ישראל וזאת ע"י תקנת קריאת מגילה בט"ו, בכך שמחזירים במעט ובאופן שונה, את מעמדם של הערים המוקפות חומה בארץ ישראל, עד לימים בהם נשוב ולנהוג באופן המלא בקדושה המיוחדת לערים הללו.

המזכירים כרכים ומוקפים מימות יהושע בן נון, לא יוכלו להשאר עבדי אחשוורוש (הראי"ה קוק).¹³

על ידי הנהגת מנהגים שמזכירים את מעמדם המיוחד של הערים הללו, נזכור ונעורר את הרצון לשוב לארץ, ולקיים את המצוות שנהגו בשלמות. אם נזכור, לא נשאר במעמד של עבדים, ונוכל לשוב למקומנו הטבעי לארץ ישראל, לעריה, ולירושלים ולמקדש שבמרכזה.

יגדל בנו החשק לקים באהבה וביקר את אותו החלק שאנו יכולים לקים בתור זכר לדבר, זכר

איסור זלמן מלצר, אבן האזל, הלכות בית הבחירה ו, טז, ס"ק ב ד"ה אלא. ובמפתח המקורות של הרב שבתאי פרנקל כאן.

¹² הבנתנו היא שדברי הראי"ה קוק מסבירים את דברי הרב יוסף קארו, ולא שדבריו הם פרשנות אחרת. זאת בשונה מהערתו של המהדיר, הרב ברוך תאנה שליט"א, לטוב רואי, מגילה עמ' קלו הע' 22, הכותב שדברי הרב זצ"ל הם לא כבית יוסף.

¹³ בביאור פתגם זה, ראה: הרב עוזי קלכהיים, באר מגד ירחים, עמ' סג-סז.

קודש, זכרון לחיים שלמים שיבואו לנו בבא תשועה שלמה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים, ואשר בקיימנו אותן עכשו הננו מעשירים את נשמת אומתנו באותה אש הקדש אשר תהיה לשלהבת הקדש מלאת החיים לעת חיה (הראי"ה קוק, אורות, עמ' נח).